

De buurt in beweging: een sociale transitie!

Alex van Doorn - Aveco de Bondt - avdoorn@avecodebondt.nl

Jan van den Brink - Aveco de Bondt - jvdbrink@avecodebondt.nl

Berjan Mensink - Aveco de Bondt - bmensink@avecodebondt.nl

Bijdrage aan het Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk 13 en 14 oktober 2022, Utrecht

Samenvatting

De trend in de ontwikkeling van wijken is de 30 km wijk. De standaard opzet zijn woningen met een rijweg inclusief langsparkeren en relatief smalle trottoirs. In deze wijken is de ruimte om op straat te verblijven beperkt: de verkeersruimte is groot en de verblijfsruimte is klein. De ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte is een plus en staat niet centraal in de vorming van de wijk. De menselijke schaal vormt hiermee niet de kern van het ontstaan en het leven in de buurt. Dit is anders geweest. In de 18de eeuw zijn er ook al plekken ontstaan waarin de verzorging van zieken en de geestelijke gezondheidszorg georganiseerd werd in groene, rustige leefomgevingen. Dit soort leefomgevingen schiep ruimte voor de sociale interactie en creëerde rust en onthaasting voor de bewoners. Gezondheid werd hiermee ook nadrukkelijk gekoppeld aan een leefomgeving met grote ruimtelijke kwaliteit. Deze sociaal alternatieve wijken kennen in onze tijd weer een opleving. In de rafelranden van het wonen vinden nu ook experimenten plaats met wijken met accenten op groene, ecologische, en sociale waarden. De bewoners zelf hebben hierin een actieve rol in de vormgeving van hun buurt en leefomgeving.

In de transitie van onze leefomgeving rond energie, klimaatadaptatie zien wij dan ook een centrale rol voor de burgers en bewoners: door het sociaal kapitaal van buurtbewoners weer centraal te stellen in de (om)vorming van buurten komt er meer ruimte voor de mens, de sociale verbondenheid wordt versterkt en de kwaliteit van leven. Onze stelling is dat bij het tot een leidend principe maken van levenskwaliteit de menselijke schaal weer in het midden komt te staan. Dit vraagt een nieuwe rol voor overheid, ontwerpers en burgers. De overheid dient ruimte te scheppen voor het experiment door kaders met speelruimte te bieden. Ontwerpers dienen meer open te staan voor de sociale kant van de openbare ruimte en dit te integreren in ontwerp en advies. De bewoners kunnen meer burgerschap tonen. Kortom, de transitie waar we voor staan is eerst en vooral een sociale transitie en vraagt om een buurt in beweging!

'Er is geen socialer domein dan het fysieke domein.'

Kees van der Burg
Directeur-generaal Mobiliteit van Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

...

**No man is an island entire of itself; every man
is a piece of the continent, a part of the main;**

...

John Donne
meditation XVII, Devotions upon Emergent Occasions

...

**Lokale initiatieven, onder een regime van particulier eigendom, waarbij de
prikkel van de markt worden versterkt door die van oikofilie, zullen onderzoek
en ontwikkeling naar ons doel leiden – eerst lokaal, door ons eigen thuis te
beschermen, en vervolgens mondiaal, wanneer anderen van onze ontdekkingen
gebruikmaken. Geen enkele andere oplossing is naar mijn opvatting ook maar
enigszins mogelijk. Als er bij dit alles een rol voor de staat is weggelegd, dan is
dat om het hoognodige onderzoek te stimuleren en te financieren.**

...

Roger Scruton
in Groene filosofie: verstandig nadenken over onze planeet (258)

1. Inleiding

1.1 Introductie

Het idee dat we als samenleving of groep mensen sterker staan dan als individu heeft de Engelse dichter John Donne (1572-1631) prachtig verwoord in zijn beroemde gedicht 'No man is an island'. Samen staan we sterk en samen zijn we meer: dat is een basaal menselijk gegeven. Deze intermenselijke notie kunnen we ook goed verbinden met een reflectie op het ontstaan van en het leven in een woonwijk of buurt: het leven op straat, de sociale dynamiek en interactie tussen buurtbewoners staat centraal. Dit is een oud gegeven: de armen- en ziekenzorg werd in de 18de eeuw bijvoorbeeld al georganiseerd in een buurt, een samenleefplek: binnen woonwijken kent deze invalshoek weer een opleving. De wijken met accenten op de sociale dynamiek zijn terug van weggeweest: van experimentele wijken met Tiny Houses met gedeelde ontmoetingsruimtes en gemeenschappelijke moestuinen tot ecologische autoluwe wijken. Een ander kenmerk van deze nieuwe woonvormen is dat de bewoners vaak zelf initiatiefnemen en vormgever zijn van hun plek. De overheid krijgt in dit proces een andere, meer faciliterende rol.

1.2 Het sociale kapitaal in buurten: een definitie

Het idee dat we als samenleving of groep mensen sterker staan dan als individu heeft de Engelse dichter John Donne (1572-1631) prachtig verwoord in zijn beroemde gedicht 'No man is an island'. Samen staan we sterk en samen zijn we meer: dat is een basaal menselijk gegeven. Deze intermenselijke notie kunnen we ook goed verbinden met een reflectie op het ontstaan van en het leven in een woonwijk of buurt: het leven op straat, de sociale dynamiek en interactie tussen buurtbewoners staat centraal. Dit is een oud gegeven: de armen- en ziekenzorg werd in de 18de eeuw bijvoorbeeld al georganiseerd in een buurt, een samenleefplek: binnen woonwijken kent deze invalshoek weer een opleving. De wijken met accenten op de sociale dynamiek zijn terug van weggeweest: van experimentele wijken met Tiny Houses met gedeelde ontmoetingsruimtes en gemeenschappelijke moestuinen tot ecologische autoluwe wijken. Een ander kenmerk van deze nieuwe woonvormen is dat de bewoners vaak zelf initiatiefnemen en vormgever zijn van hun plek. De overheid krijgt in dit proces een andere, meer positieve.

1.3 Stelling

In de hedendaagse integrale aanpak van wijken wordt het sociale al wel meegewogen. In de integrale wijkaanpak komen de hoofdthema's binnen wijken namelijk al wel samen: een analyse op basis van deze thema's is een vast onderdeel en dit resulteert uit in een brede ambitie voor de wijk. Echter, het vertrekpunt voor de integrale aanpak zijn de diverse belangen, de techniek en een ontwikkelaar als initiator en aanjager. De uitdaging is deze aanpak te kantelen richting een aanpak waarbij de (buurt)bewoners zelf centraal komen te staan in de (om)vorming van hun leefomgeving: het sociale vormt hiermee het vertrekpunt van de integrale aanpak. Maatschappelijke initiatieven zoals buurten met Tiny Houses of ecologische wijken vormen een tegenbeweging en ze kunnen een bron van inspiratie zijn voor deze integrale wijkaanpak. Technische uitdagingen waren de afgelopen decennia de uitdaging. Onze stelling is dat het centraal stellen van het sociale kapitaal en de menselijke schaal als basis voor realisatie en revitalisering van buurten de uitdaging is voor nu!

1.4 Leeswijzer

Dit paper kent de volgende opbouw: in het eerste hoofdstuk behandelen we kijken we in naar historische sociale samenlevingsvormen en meer recente voorbeelden van dit soort wijken. Vervolgens reflecteren we in het tweede deel op het vormingsproces en pleiten we voor een bredere samenwerking met burgers aan het roer. We sluiten af met een conclusie en aanbevelingen.

2. Buurt met Sociaal Kapitaal - Historische voorbeelden

2.1 Huize Padua

Maatschappelijke en sociale zoals ecologische buurten hebben een hip karakter, maar ze staan ze in een lange traditie. Bijvoorbeeld de armen- en ziekenzorg in de 18de eeuw kende al aparte woonplekken in een groene en onthaaste omgeving. Een voorbeeld is Huize Padua in Brabant: deze plek is ontwikkelt van een religieuze gemeenschap die zich richtte op tuin- en landbouw, kaarsen maken en onderwijs tot een plek voor geestelijke gezondheidszorg. Het is een plek met groen en de ruste en ruimte om te wandelen en buiten te zijn. Deze plek is in 1960 overgedragen aan de reguliere GGZ. Het is nog altijd een groene plek met ruimte voor ontmoeting (zie figuur 1).

Figuur 1: Sfeerbeeld huize Padua. Bron: Brabants Historisch Informatie Centrum¹

¹ <https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/boekel-krijgt-modern-psychiatrisch-centrum>

2.2 Frederiksoord

Een ander sociaal initiatief is de Koloniën van Weldadigheid. Initiatiefnemers waren generaal Johannes van den Bosch met ervaring in Nederlands Indië, hoge ambtenaren en de adellijke elite, burgers, enkele grote gemeenten en het rijk zelf. Samen zetten ze de Maatschappij van Weldadigheid op². De inzet was te voorzien in grond en huisvesting om hier de armen door te werken zelf voor hun eigen onderhoud te laten zorgen. Het vormde een nationaal experiment om armoede uit te roeien. Ook dit is een groene plek en een prettige leefomgeving (zie figuur 2).

Figuur 2: Koloniehuisjes in Frederiksoord. Foto: Vincent Jannink.

2.3 Een gemene deler

Kortom, er zijn allerlei voorlopers van de sociale wijk en ook in onze tijd kent deze wijk allerlei verschijningsvormen. Mensen zien de waarde van samenwonen & -leven en gaan samen aan de slag om dit vorm te geven. Het belang van kwaliteit van de openbare ruimte wordt breed onderkend, de ruimte voor bijvoorbeeld het spelende kind en de minder mobiele ouderen wordt gezocht, en lokale initiatieven krijgen weer meer ruimte.

Het zorg dragen voor elkaar en de eigen leefomgeving heeft onder andere de Britse filosoof Roger Scruton (1944-2020) benadrukt in zijn boek *Green Philosophy. How to think seriously about the planet.* (2013). Hij benadrukt de kracht van de kleine groep, de buurt, het omkijken naar elkaar en de zorg voor de eigen leefomgeving. Hij geeft de voorkeur aan lokale initiatieven boven mondiale bewegingen. Dit denken past goed binnen de beweging van sociale wijken: lokaliteit via buurtgerichte aanpakken. De menselijke schaal dient het leidend ontwerpprincipe te zijn: het is de kunst om het in beweging komen van mensen aan te moedigen en hen verantwoordelijkheid te laten nemen voor hun omgeving. Wat ons betreft zijn woonwijken dan ook eerst en vooral een sociale plek.

² <https://www.kolonienvanweldadigheid.eu/interactieve-tijdlijn>

3. Buurt met sociaal kapitaal - Een sociale transitie

3.1 Van een overheidsaanpak

Lange tijd zijn woonwijken volgens een vaste methode gebouwd, een aantal decennia bewoond en daarna volgens min of meer met dezelfde uitgangspunten, principes en ontwerp gereconstrueerd. Deze methode was ook logisch om de woningbehoeften door de tijd heen op te kunnen vangen en de reconstructie was vooral fysiek gestuurd. Deze reconstructies strekten zich uit tot aan de grens van private grond. Niet alleen was de ruimte in het planologische kader beperkt, de methode waarmee wijken werden gebouwd en gereconstrueerd kenden ook veelal een beleidsmatige 'top-down' aansturing. Hiermee wordt bedoeld dat de betreffende overheid, over het algemeen zijn dit gemeenten, ervoor kozen de touwen stevig in de handen te houden. Normaliter werd er op bestuurlijk niveau besloten wat de maatregelen in een bepaalde wijk werden vaak vanuit onderhoud, vernieuwing, of juist soms zelfs sociale problematiek. De bewoners werden vervolgens aan het einde van het bestuurlijke proces via een inloopavond geïnformeerd en 'betrokken'. Burgers konden zich hierdoor gepasseerd, niet gehoord of zelfs buiten spel gezet voelen, terwijl juist deze partij vitale locatie specifieke informatie tot haar beschikking heeft.

3.2 Naar een organische aanpak

In deze verhouding tussen bestuurlijke organen en burgers in Nederland is een transitie merkbaar. Waar gemeenten een steeds bredere opgave krijgen, namelijk het realiseren van een sociale, klimaatadaptieve, duurzame stad of dorp, is de methode nog niet structureel gewijzigd. Aan de onderzijde van de 'top-down' metafoor is echter daadwerkelijk verandering zichtbaar: bij de burgers in de wijk, de bewoners van de buurt (zie bijvoorbeeld Duivestein).

Buurtbewoners zijn steeds vaker initiatiefnemers van of deelnemers in uiteenlopende woonprojecten en pilottrajecten. Een voorbeeld hiervan is de duurzame wijk Lanxmeer in Culemborg (zie figuur 3). De bewoners van de wijk werken bijvoorbeeld samen in het beheer van het openbaar groen, de gemeenschappelijke tuin en de ontwikkeling van een stadsboerderij. Daarnaast delen de bewoners auto's en wekken ze zelf duurzame energie op. Het grootste verschil met de hoofdstroom nieuwbouwtrajecten in Nederland betreft de mate van burgerparticipatie: vanaf het begin zijn de toekomstige bewoners van de wijk betrokken bij de invulling en realisatie van hun toekomstige leefomgeving. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat buurtbewoners goed zelf hun leefomgeving kunnen vormgeven en samen kunnen onderhouden.

Figuur 3: Sfeerbeeld Lanxmeer in Culemborg.

³ Dit soort initiatieven staan zeker niet op zichzelf. Andere voorbeelden van buurten waar bewoners een centrale rol spelen in de vormgeving zijn Oosterwold in Almere (zie <https://maakoosterwold.nl/>), de wijk Buiksloterham in Amsterdam (zie: <https://buiksloterham.nl/>) en het collectief particulier opdrachtgeverschap van de Vereniging Aardehuis in Olst (zie: <https://www.aardehuis.nl/index.php/nl/>).

3.3 Levenskwaliteit centraal

De bereidheid van buurtbewoners om bij te dragen aan leefbaarheid en levenskwaliteit in eigen buurt is groot. De term levenskwaliteit bestaat uit een aantal pijlers, gezondheid, natuurlijke omgeving en werk /sociale activiteiten. De lokale kennis helpt bij het bedenken van pragmatische oplossingen, welke niet volledig volgens richtlijnen en normen uitgedacht dienen te worden. Daarbij krijgen de bewoners de kans om met of zonder marktpartijen en de gemeenten samen vorm te werken aan hun buurt. Dit resulteert in buurten met groene leefstraten met alle ruimte voor het langzame verkeer. De ontmoeting staat centraal, de mensen zijn zelf in beweging: de buurt is in beweging!

Voor elke transitie, of het nu klimaat, energie, verduurzaming woonwijk is het van belang dat deze beweging ontstaat. Het sociaal kapitaal is er al, maar het is de kunst hier de ruimte en kaders voor te schappen. maar niet bekend is of erkent wordt. De vraag is hoe komt die beweging en ambities die bij bewoners leeft, samen met de doelen en ambities van gemeenten? De opgaven die momenteel bij gemeenten liggen zijn zo complex en omvangrijk dat het ook voor de hand ligt om de focus te leggen op een andersoortige methodiek. De zoekrichting is wat ons betreft te vinden in een meer open samenwerkingsvorm met burgers en levenskwaliteit als rode draad in projecten.

Figuur 4: Het levenskwaliteitsmodel van Aveco de Bondt.

We stellen dat bij een benadering waarbij niet langer de techniek maar sociale verbondenheid centraal staat, er een nieuwe dynamiek kan ontstaan in de (her)ontwikkeling van een buurt of wijk. Een voorbeeld van een model hiervoor is het model levenskwaliteit, een model ontwikkelt door Aveco de Bondt. Binnen een aantal projecten zijn via dit model levenskwaliteit (zie figuur 4) de ambities van bewoners en gemeenten samengebracht. Dit model betekent dat bewoners betrokken zijn bij de start van het proces, voordat de eerste lijnen op papier staan. De vraag is hoe creëren we ruimte voor bewoners om vanuit eigen motivatie aan de slag te gaan voor een duurzame, veilige, leefbare buurt? Om een buurt in beweging te krijgen zijn er naar onze mening een aantal noodzakelijke ontwikkelingen nodig bij overheid en marktpartijen. De ambities en doelen van bewoners dienen centraal te staan en het werken aan leefomgevingen dient wijk- buurtgericht te worden aangepakt in plaats van sectoraal.

4. Naar een omslag: de burger weer aan het stuur!

Projectervaringen en maatschappelijke initiatieven laten zien dat het sociaal kapitaal van burgers ruim sociaal kapitaal tot mooie leefomgeving en buurt kunnen leiden: ze zijn bereid om tijd en energie hierin te steken. Deze betrokkenheid resulteert ook in meer zorg voor de eigen woon- en leefomgeving. Het is daarom ook van belang om dit sociaal kapitaal aan te spreken voor de realisatie en revitalisatie van buurten. De uitdaging is om overheden een andere aanpak te laten omarmen. Natuurlijk heeft het schaalniveau van gemeenten invloed op de mogelijkheden om van aanpak te kunnen wisselen. De grote gemeenten hebben bijvoorbeeld vaker hechtere banden met de wetenschap en investeren sneller in daaruit ontstane vernieuwende concepten. In alle gemeenten is het centraal stellen van de mens en het sociale kapitaal cruciaal.

Ons idee is dat wanneer bewoners centraal staan in opzet en vorming van een buurt dit de levenskwaliteit in wijken vergroot. De participatie door middel van inloopavonden met over representatie van bepaalde groepen dient plaats te maken voor een sturend collectief van burgers die in de wijk wonen. De klimaatopgave, de energietransitie en de woonopgave vormen de uitdaging voor een brede ruimtelijke puzzel. Kaders voor wederzijdse verwachtingen en verantwoordelijkheden zijn belangrijk: de samenwerking tussen bewoners en gemeenten wordt sterker door deze afspraken. Het biedt ruimte voor creativiteit en inbreng bij de bewoners en geeft rust en duidelijkheid bij het bevoegde gezag.

Om dit te bewerkstelligen is het aan de overheid om een stap terug te doen en ruimte te geven aan burgers en hun sociaal kapitaal. Dit vereist bijvoorbeeld experimenteerruimte binnen de gestelde kaders en agenda's. Burgers kunnen dan zelfstandig of in coproductie met onafhankelijke bureaus in samenspraak met de gemeente hun wijk aanpakken en vormgeven. Deze experimenten kunnen vervolgens inspireren voor een aanpak waarin de buurtbewoners aan het roer staan. Het model levenskwaliteit kan een aanknopingspunt zijn om de mens meer centraal te stellen. Door hiermee te experimenteren kan de levenskwaliteit vergroot worden. Ervaringen met deze aanpak kunnen weer het model zelf verrijken. Onze stip aan de horizon is dan ook het initiatief terug bij de burger, meer sociale verbondenheid en een buurt in beweging!

Literatuur

Burg, K. van der. (2020). *Nationaal Verkeerscongres 2020/2: Liefdevolle Mobiliteit*. www.youtube.com/watch?v=GreXJ3kDoa0.

Donne, John. *Devotions Upon Emergent Occasions and Death's Duel*. Vintage, (1624) 1999.

Duivesteijn, Adri. Ruim baan voor de burger. *Blauwe Kamer*. Blauwdruk, maart 2022.

Scruton, Roger. *Groene filosofie. Verstandig nadenken over onze planeet*. Nieuw Amsterdam, 2012.